

Govorno vedenje pri Slovincih v Nemčiji*

I^A.aziskava sodi v okvir proučevanj izseljenstva: obravnava problematiko jezikov v stiku pri Slovincih zunaj njihove avtohtone poselitve.¹ Zaradi splošne širine in kompleksnosti predmeta raziskave smo se pri delu omejili na primer Slovencev, ki živijo na strnjem območju Nemčije.

V prvih poglavjih obravnavam temeljna teoretična izhodišča za proučevanje dvojezičnosti, jezikovne spremembe, ki so posledice spremenjenih govomovedenjskih navad, in vplive na prevlado enega izmed jezikov. Poskušala sem podati splošen okvir izseljenčeve dvojezičnosti, za tem pa sem opisala rabo slovenščine pri Slovincih v Nemčiji. Sledi kratek pregled migracijskih tokov, prostorske razporejenosti in vrste združevanj Slovencev v Nemčiji.

V empiričnem delu sem raziskala govorno vedenje določene sociolingvistične skupine: Slovence sem poiskala v avgustu in septembru 1991 v zahodni Westfaliji, podatke pa sem pridobila z anketno metodo.

1 Sociolingvistično raziskovanje izseljenške problematike

Videti je, da se izseljenci v različnih jezikovnih okoljih na različne načine integrirajo v novo družbo. Zato se jezikovni problemi posameznih jezikovnih skupnosti med seboj razlikujejo. Drugačnaje npr. raba slovenščine pri naših izseljencih v Argentini, Ameriki, Franciji ali Nemčiji. Zato je potrebno raziskovati vsako področje posebej.

Na začetku je treba omeniti, da je sociolingvističnih raziskav s tega področja na Slovenskem malo. Oris jezikovne problematike slovenskih izseljencev je na podlagi raziskave konkretnega stanja podala Ingrid Slavec leta 1982 v knjigi "Slovenci v Mannheimu".² Nekaj raziskovalcev je obravnavalo tudi jezikovno problematiko pri slovenskih izseljencih v Ameriki, npr. Joseph Paternost³ in Nada Š abec⁴.

* Razprava je povzetek diplomske naloge *Govorno vedenje pri Slovincih v Nemčiji*. Ljubljana, 1992. Mentorica prof. dr. Breda Pogorelec.

Med raziskovalci migracij in tudi znotraj širše družbene javnosti se še razpravlja, kateri izmed izrazov: "Slovenci po svetu", "Slovenci na tujem", "emigranti", "zdomci", "izseljenci", "delavci na začasnem delu v tujini" bi bil najustrežnejši. Tuja strokovna literatura uporablja izraz "migrant". Uveljavljen pomen "zdomca" temelji na začasnosti bivanja v tujini in vrnitvi v domovino. Vendar pa pomen ne ustreza več aktualnemu stanju, ker so se mnogi odločili ostati v tujini, torej je njihova izselitev trajna in ne samo začasna. Zato se zdijo najprimernejši izrazi "Slovenci po svetu", "Slovenci na tujem" in "izseljenci", katerih pomeni ne implicirajo pomenske sestavine začasnosti oz. stalnosti (prim, tudi Slovar slovenskega knjižnegajezika II, 1985).

Ingrid Slavec, *Slovenci v Mannheimu*, Ljubljana, 1982.

Joseph Paternost, *Slovenian Language on Minnesota's Iron Range: Some sociolinguistic aspects of language maintenance and language shift*, General linguistics, 1984, 95-150.

Nada Š abec, *Funkcional and structural constraints on slovene-english code-switching*, Slovene Studies 1, Ohio, 1988, 71-80.

Obravnava problematike govornega vedenja Slovencev po svetu temelji na spoznanju, da je izseljenec govorec dvehjezikov. Obvladuje svoj materni jezik, poleg tega pa se mora naučiti tudi jezik družbe, v kateri se naseli. Zato je opredeljujoča lastnost njegovega jezikovnega položaja dvojezičnost. Naše raziskovanje se tako uvršča v tisti del sociolingvistike, ki se ukvarja z jeziki v stiku. Teoretska podlaga za našo obravnavo pa so Weinreichova spoznanja o dvojezičnosti.

2 Stik jezikov in jezikovne spremembe kot posledica jezikovnega stika

V delu "*Languages in contact*" (1953) je Uriel Weinreich temeljno opredelil pojem jezikovni stik. Jezika oziroma jeziki so v stiku takrat, kadar jih izmenično uporablja ista oseba, ta pa jih rabi v stiku z drugim govorcem. To pomeni, da mora govorec obajezika obvladati, poleg tega pa mora znati preklapljati iz enega v drugega. Govorec rabi enega izmed stičnih jezikov, ko se pokaže potreba po preklapljanju, torej v določeni govorni situaciji. Preklapljanje kodov pa pri govorcu pogosto pripelje do sprememb v rabi jezika oz. do interference.

Interferenco kot spremembo jezikovne norme spremljajo še druge spremembe, ki se kažejo v celotnem jezikovnem vedenju govorca in njegovem pojmovanju lastnega jezika. Nastajajo zaradi vpliva dejavnikov, ki obstajajo zunaj samega jezikovnega sistema in jih jemogochenajti v družbenem okolju ter v duševnih lastnostih dvojezičnega govorca.⁵ Govorimo lahko o dveh interferencah, o jezikovnosistemski in socio-kultumi. Zaradi vpliva omenjenih dejavnikov lahko začne dvojezični govorec uporabljati Li drugače, kot gaje pred tem⁶: kadar bi bila mogoča raba Li, govorec namesto Li uporabi Li. Gre za spremembo govornega vedenja. Če je takšna raba stalna, lahko po določenem trajanju stika vlogo maternega jezika prevzame L2. Stična jezika se zamenjata: L2 pridobi funkcije Li, to pa pomeni, daje Li potisnjen v položaj L2. Postopek zamenjave lahko tudi formaliziramo:

$$Li^1 \rightarrow L2^2 : L2^1 \rightarrow Li^2.$$

S trajanjem stika se lahko proces stopnjuje celo do opuščanja rabe Li. Seveda pa do zamenjave jezikov ne prihaja pri vsakem dvojezičnem govorcu.

Sama dvojezičnost oz. interakcija jezikov z vplivi omenjenih zunajjezikovnih razmer pa ni dovolj, da začne govorec svoje govorno vedenje spreminjati in mesto Li prepuščati L2. Pri tem ima posebno vlogo **razmerje med Li in L2 pri posameznem govorcu**. Jezika zavzemata pri bilingvistu določen status. To, daje eden izmed jezikov za njegovega nosilca pomembnejši, nadrejen drugemu jeziku, imenuje Weinreich "dominantnost". Na prevlado enega od jezikov vpliva več zunajjezikovnih dejavnikov. Delimo jih na **zunanje**, ki so del govorčevega socialnega okolja (pravni status govorčevih jezikov v državi, družbeno vrednotenje dvojezičnosti, družina in prijatelji, delovno mesto, šola, cerkev, državni uradi, množični mediji itd.), in **notranje**, ki so neposredno odvisni od govorca samega (primarni: izrazna zmožnost, sposobnost preklapljanja kodov, zmožnost učenja drugega jezika, zaporedje učenja jezika in starost v času učenja, vrsta jezikovne rabe, specializirana raba jezikov; sekundarni: stopnja jezikovne in kulturne zavesti, "uporabnost" jezika za namene sporazumevanja, čustvena navezanost idr.).

Govomovedenjske spremembe pa so močno odvisne tudi govorčeve lastne naravnosti do dvojezičnosti oziroma do jezika, ki je drugemu podrejen. Nizka jezikovna lojalnost⁷ lahko kaže na izgubljanje podrejenega jezika, visoka pa lahko označi drugačno tendenco: prizadevanje za ohranitev dvojezičnosti.

U. Weinreich našteva več takšnih okoliščin: starost bilingvistov, izobrazbeno strukturo, družbeni položaj, trajanje stika ekonomsko strukturo, razlog za jezikovni stik, kulturno in etnično pripadnost, povezanost z matično domovino ipd.

B. Pogorelec, Sociolingvistika (predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani v štud. letu 1990/91).

U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt*, 1977, str. 131.

3 Dvojezičnost slovenskega izseljenca v Nemčiji

Med vključevanjem v novo družbo je bilo izseljencem nemogoče obdržati delovne navade, pa tudi dom in družino takšne, kakršni so bili v domovini, če so si hoteli zagotoviti čim boljše življenje. Popolnoma so se morali prilagoditi novemu jezikovnemu in socialnemu okolju, s tem pa so se spreminjale tudi govornedenske navade. Te so med drugim lahko pomenljiv pokazatelj stopnje njihove prilagoditve novi družbi.

3.1 Določitev vrste izseljenčeve dvojezičnosti

Izseljenec pride kot govorec Li iz dežele z Li v novo deželo z L2. Zaradi integracije v novo družbo se mora (bolj ali manj) naučiti L2. Dvojezičnost je lahko samo enosmerna, saj se govorci L2 ne naučijo Li. Novo družbeno okolje se mu ne prilagaja, tudi če je izseljenec več. V takih razmerah je razumljivo, daje nosilec dvojezičnosti posameznik; vsak posameznik namreč po svoje uresničuje svojo dvojezičnost, čeprav živi v ožji jezikovni skupnosti, npr. družini. (Takšna jezikovna skupnost ne pomeni enote za kolektivno dvojezičnost, ker gre pri slednji za zgodovinski stik jezikov.) Vzrok, da ne more tvoriti širše jezikovne skupnosti, je tudi prostorska razseljenost in manj pogosti stiki z drugimi izseljenci, čeprav se z njimi povezuje. Prav zaradi tega lahko pri izseljencu govorimo o "izoliranem" dvojezičnem posamezniku⁸ ali, če jih je več, tudi o izolirani jezikovni skupnosti.

Izseljenčevo dvojezičnost lahko poimenujemo izolirano individualno (posameznikovo) dvojezičnost.

3.2 Področja jezikovne rabe

3.2.1 Področja rabe L2

Izseljenec uporablja L2 pri vsakem stiku z monolingvistom, govorcem L2. Glede na področja jezikovne rabe (kot jih navaja Fishman⁹: družina, prijatelji, delo, šola, cerkev) je z L2 zasedena celotna **javna sfera**. Tako se rabi L2 na delovnem mestu, v tujem izobraževalnem procesu, cerkvenem življenju nove dežele, političnem življenju, upravi, v gospodarstvu, morebiti tudi v vojski (ter med "prijatelji", če gre za stik z enojezičnim govorcem L2). Pomembno vlogo imajo tudi množična občila, ki so namenjena javnosti, z vidika izseljenca pa se pojavljajo predvsem v njegovem privatnem življenju, torej tam, kjer ima možnost rabiti Li. Z L2 je tako zapolnjena večina izseljenčevega dneva. Možnost Li je funkcionalno omejena, vezana na zasebnost.

3.2.2 Področja rabe Li

Tudi znotraj **zasebne sfere**, kjer bilingvist med jezikoma izbira, lahko določimo področja jezikovne rabe. Poleg "družine" in "prijateljev" je sem mogoče prišteti še slovenske inštitucije: *slovensko cerkveno organizacijo*, *dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture* ter *slovenska društva* (gl. 4.2).

Vendar pa ta področja ne dosegajo vseh izseljencev, saj so:

1. lokalno omejena na bolj ali manj določen geografski prostor (odvisno od mobilnosti inštitucije) in zaradi tega ne morejo vključiti vsakega izseljenca;
2. izseljenec se kljub njihovem delovanju ne giblje v njihovih okvirih.

Ugotovimo lahko, da se s slovenskimi inštitucijami znotraj zasebne sfere izseljenca odprejo položaji jezikovne rabe, za katere je značilna tako formalnost kot neformalnost. Formalni položaji so sicer predvideni za področje javnosti, vendar jih dejavnosti teh institucij omogočajo tudi znotraj zasebne sfere. Gre za neke vrste "javnost" znotraj zasebnosti. Formalnost položaja v dejavnosti slovenskih

B. Pogorelec, po Francescatu, Sociolingvistika (predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani v štud. letu 1990/91).

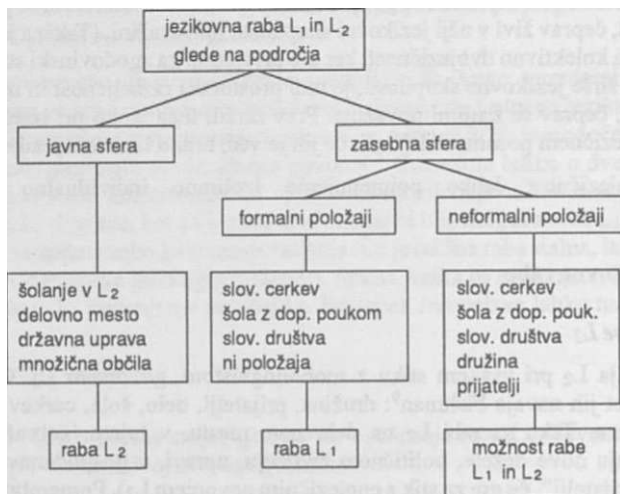
J. A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo, 1978

institucij pa implicira rabo jezika Li. Tako se učni proces dopolnilnega pouka, liturgija in razne prireditve izvajajo v slovenskem jeziku.

V polformalnih govornih položajih poteka zaradi govorne situacije, predvsem zaradi prostorskih okvirov in namena srečanja, ki ga slovenska organizacija pripravi (npr. pri družabnih igrah, zdravicah, predstavljanju ipd.), sporočanje v Li.

V neformalnih položajih prihajajo izseljenci v stik z drugimi Slovenci, takrat imajo možnost izbirati med dvemajezikom. Institucionalni okviri v neformalnih položajih ne določajo rabe zgolj enega jezika, vendar pa izseljenca motivirajo, da uporablja Li.

Za izoliranega dvojezičnega posameznika smo poskusili sestaviti naslednjo shemo področij jezikovne rabe¹⁰:

Za področji "družine" in "prijateljev" so značilni predvsem neformalni položaji. Izseljenec prosto odloča, kateri jezik bo uporabljal doma zakomunikacijo med družinskimi člani in v stikih s prijatelji, govorci Li.

Za izseljenca prve generacije je značilno, da izvorno družbo zapusti z družino ali pa dajo v tujini šele ustvari. V prvem primeru vplivajo na govorne navade vedenjski vzorci iz domovine, v drugem pa so ti vzorci v interakciji z novimi, tako da so tudi vplivi nekoliko drugačni. Pri otroku izseljencev (druga generacija) je družina že od rojstva (oz. od zgodnje mladosti) integrirana v okolje L2, zato ima to nanj drugačen vpliv kot na njegove starše. Otrok namreč nima izkušenj z okoljem Li. Tako ima družina pri otrokovem učenju in rabi Li primarno vlogo. Govorno vedenjski vzorec staršev in njihova jezikovna lojalnost navadno močno vplivata na otroke, kasneje pa tudi stiki z dvojezičnimi znanci, prijatelji.

3.2.3 Raba Li in pomen dominantnosti

Jezikovno znanje, kaj e lahko pri nekaterih govornih vezano na stopnjo obvladovanja diasistema Li, je prvi pogoj zajezikovno rabo.¹¹ Zanje je lahko omejeno samo na določeno vrsto rabe, npr. samo

¹⁰ Prim. M. Kaučič-Baša, *Slovenščina kot jezik seseske v Trstu*, 1991. Tudi: J. A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo, 1978.

¹¹ M. Kaučič-Baša, *Slovenščina kot jezik seseske v Trstu*, 1991, str. 21-24. Raba Li je definirana glede na govorčev jezikovno znanje, priložnost zajezikovno rabo in glede na govorčev jezikovno lojalnost

govorno. Lahko je omejeno na izbrano temo (specializirana rabajezika). Poleg tega, da govorec jezik obvlada, mora biti zanj raba Li samoumevna; jezikovno rabo motivira torej govorceva lojalnost do Li. Dejanska raba paje mogoča samo v stiku z dvojezičnim naslovnikom oziroma govorcem Li. (Seveda lahko bilingvist diferencira rabo tudi glede na sogovorca.) Tako se v določenem segmentu življenja, v zasebni sferi, govornovedenjske navade ohranjajo.

Kerje vsajavna sfera pokrita z rabo L2, vidimo možnost ohranjanja Li v prevladi Li v govorečem zasebnem življenju, kjer lahko izseljenec med Li in L2 izbira. Zato nas zanima, kako vpliva dominantnost L2 v javni sferi na rabo Li.

4 Slovenci v Nemčiji

4.1 Kratek oris slovenskih selitvenih tokov v Nemčijo

Kontinuirano izseljevanje v Nemčijo se je začelo že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, okrepilo se je z gospodarsko krizo v tridesetih letih; v petdesetih in začetku šestdesetih letje bilo pogosto ubežniško, legalno pa po letu 1962. Takrat se je začelo najmočnejše izseljevanje iz ekonomskih vzrokov; trajalo je od 1. 1973, ko je ZRN zaprla dotok tuje delovne sile iz držav, ki niso članice EGS.

Slovenci so danes raztreseni v večjih in manjših skupinah po vsej Nemčiji, manj pajih je v deželah bivše NDR. Sprva so bili izseljenci skoncentrirani v Porurju, z leti pa se je stopnjevalo razseljevanje po vsej državi. Najmočnej še je bilo s severa proti jugu (Stuttgart, Miinchen). Število vseh izseljencev v Nemčiji se danes giblje med 55.000 in 40.000; v Westfaliji npr. ocenjujejo, dajih je 10.000.¹²

4.2 Združevanje Slovencev v Nemčiji

Vzrok, da izseljenci iščejo medsebojne stike, je treba iskati v posebnosti njihovega položaja, to je v posledicah diaspore v narodnem, jezikovnem, socialnem, verskem in kulturnem smislu. Eden od odločilnih dejavnikov pri povezovanju in organiziranju izseljencev v skupnosti je njihova razseljenost. Kljub sorazmerno velikemu številu izseljencev jih je praktično težko organizirano povezovati. Kjerje Slovencev manj, je tudi srečanj manj oziroma so bolj poredka. Pobudo za združevanje so dajali tako izseljenci kot matične ustanove. Združujejo se v društva, slovenske pevske zборе, povezujejih delovanje slovenskih duhovnikov in slovenski učitelji.

- **Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture** organizirajo slovenske oblasti po Evropi že več kot dve desetletji. Trenutno deluje v Nemčiji 25 slovenskih učiteljev. Pouk se navadno izvaja enkrat na teden, število ur paje odvisno od števila otrok. Pouk je neobvezen, zato vsi slovenski starši ne pošiljajo otrok, čeprav imajo za to možnost. V nekaterih krajih je skupina heterogena tako po starosti kot po obvladovanju slovenskegajezika in je pouk zato otežen.
- **Slovenska društva** organizirajo športne prireditve, izlete, na svoje prireditve vabijo kulturne in umetniške ustvarjalce iz Slovenije. Poseben problem je mladina, ki se začinja po končanem šolanju oddaljevati od dela društev.
- Poglavitna naloga **slovenskih duhovnikov** je bila skrbeti za versko življenje Slovencev, zato je bogoslužje v slovenščini. Prva slovenska župnija v Nemčiji je nastala že leta 1958. Sedaj je v Nemčiji duhovnikov enajst. Vsak od njih ima v večjih krajih vsako nedeljo slovensko mašo, kjer paje Slovencev manj, je maša enkrat ali dvakrat na mesec. Njihovo delo pa zajema tudi socialno področje, npr. duhovniki posredujejo pri oblasteh, kar zadeva iskanje zaposlitve, prevajajo dokumente ipd.; organizirajo množične prireditve verske ali posvetne narave; večina duhovnikov vodi za mladino t.i. "sobotno šolo", ki poleg verouka zajema tudi pouk slovenščine.

¹² Tako ocenjuje slovenski duhovnik v Oberhausnu Janez Pucelj.

Kljub skupni koristi pa med slovenskimi institucijami v Nemčiji zaradi ideoloških razlogov dolga leta ni bilo večjega sodelovanja. Njihova nepovezanost je tam, kjer so institucije obstajale na istem območju hkrati, na izseljence in s tem posredno na njihovo ohranjanje slovenščine delovala negativno. Do nedavnega paje odnos do slovenščine blokiralo tudi dejstvo, daje bil slovenski jezik predstavljan samo kot eden izmed jugoslovanskih jezikov. Jugoslovanska konzularna predstavništva so slovenski jezik bolj ali manj vezala na srbohrvaščino, še posebno tam, kjer je bilo Slovencev manj.

Zaradi novih družbenih razmer v Sloveniji paje med posameznimi inštitucijami že tesnej še sodelovanje.

5 Raziskava govornega vedenja pri izseljencih v Nemčiji

5.1 Sociolingvistična skupina

Sociolingvistična skupina, ki jo proučujemo, so izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji. Da bi kolikor mogoče zagotovili homogenost skupine, smo izseljence poiskali na sklenjenem območju in v določenem času (avgusta in septembra l. 1991). Izbrano območje leži v zahodni Westfaliji. Razdelila sem ga na dve območji: območje Aachna in območje Essna z okolico. Ta delitev se zdi smiselna zaradi slovenskih inštitucij na tem področju.

Naaachenskem območju so slovenski izseljenci redkeje poseljeni. Tu ni slovenskega dopolnilnega pouka, tu ni družtev, Slovenci se enkrat na mesec zbirajo pri slovenski maši v Eschweilerju, duhovnik pa prihaja iz Oberhausna. Prejemajo slovenski tisk, informacije o dogajanju med Slovenci na širšem območju dobijo pri mašah ali pa z župnijskim glasilom. Stiki so predvsem zasebni.

Essensko območje je s Slovenci mnogo bolj poseljeno. Tu so slovenska društva, slovenski župnijski urad v Oberhausnu (z rednim bogoslužjem in slovensko župnijsko šolo), šola z dopolnilnim poukom slovenščine (pouk izvajajo slovenski učitelji na osmih krajih!) ter konzularno predstavništvo. Slovenci imajo tu več možnosti za združevanje. V zadnjem času se med sabo povezujejo tudi te ustanove.

Za informatorje se nam zdijo primerni vsi, ki imajo že izoblikovano jezikovno zavest. Zato smo kot pogoj izbrali končano osnovno šolo. Upoštevali smo torej:

1. izseljence, ki so osnovno šolo obiskovali v Sloveniji in je njihov materni jezik slovenščina, po osnovni šoli pa so se preselili v Nemčijo; te izseljence štejemo za prvo generacijo;
2. potomce teh izseljencev, ki so osnovno šolo obiskovali ali v Sloveniji ali v Nemčiji.

Sociolingvistična skupina ni določena z znanjem slovenščine, določenim državljanstvom, stopnjo izobrazbe ali poklicem Vanjo so vključeni tudi tisti, ki šolanja še niso končali. Pri raziskavi prav tako ne upoštevamo razlik med predvojnimi in povojnimi izseljenci.

5.2 Metoda raziskave

Za raziskavo sem izbrala anonimno anketo. Obsegalaje 48 vprašanj o znanju slovenščine in njeni rabi (v družini, glede na govorca, izbrano temo), o jezikovni zavesti, mnenju o slovenščini in izrazni (pisni zmožnosti). Z izseljenci nam ni uspelo posneti tudi pogovora, saj tega niso želeli.

5.3 Potek anketiranja

Na območju Aachna smo obiskali manj ša mesta: Eschweiler, Düren, Stolberg, Gressenich, Setterich, Aachen; na essenskem območju pa Essen, Krefeld, Wetter, Oberhausen in Gütersloh.

Na **aachenskem območju** je bilo osebno opravljenih 60 anket, od tega šest izseljencev ankete ni hotelo izpolniti. Do teh izseljencev sem prišla sama prek osebnih znanstev in s pomočjo sorodnikov ali znancev teh prvih anketirancev, ki so mi svetovali, kje je še mogoče najti slovenske izseljence; ker imaj o iz selj enci enkrat na mesec na tem področju slovensko mašo, sem pri tem srečanju pridobila še nekaj ljudi. Tako sem tu opravila 54 anket.

Na **essenskem območju** mi je pri zbiranju anket pomagal izseljenski duhovnik Janez Pucelj iz Oberhausna, ki ima zelo dober pregled nad slovenskimi izseljenci in je na različne naslove odposlal 110 anket, od tega smojih prejeli 37.

V prvem primeru sem stik z informatorjem vzpostavila osebno: z večino ljudi sem se vnaprej dogovorila za srečanje. Na essenskem območju je imel duhovnik Pucelj za osebno anketiranje manj časa: informatorji so nam morali ankete poslati, zato so nam jih vrnilo manj.

5.4 Anketa

5.4.1 Obdelava podatkov

Izseljence, ki smo jih zajeli, sem razdelila na skupino z aachenskega in skupino z essenskega območja; skupini sem med seboj primerjala. Prav tako primerjamo stanje pri prvi in drugi generaciji. Rezultate ankete smo obdelali v okviru vprašanja, glede na izobrazbo, znanje slovenskega jezika, pa tudi glede na nekatere druge odgovore. Analizaje potekala računalniško.

Število anket glede na starost in območja

število anket	skupaj	1. generacija	2. generacija
aachensko območje	54 (59%)	27 (29,7 %)	27 (29,7 %)
essensko območje	37 (41%)	23 (25,2 %)	14 (15,4 %)
skupaj	91 (100 %)	50 (54,9 %)	41 (45,1 %)

Informatorjev, ki so se sicer rodili v Sloveniji, osnovno šolo pa so obiskovali v Nemčiji, je 15. Tudi te informatorje uvrščamo v drugo generacijo. V Nemčiji je rojenih 23 ali 25,3 % anketiranih.

5.4.2 Podatki o informatorjih

- Starost: Povprečna starost informatorjev je 39 let. Povprečna starost prve generacije je 50 let, druge pa 25 let.
- Leto prihoda v Nemčijo: Prva generacija se je izselila v letih 1953-1978. V povprečju živijo izseljenci v Nemčiji že 24 let.
- _ Obiskovanje osnovne šole: v Nemčiji: 37 (40,7 %); delno v Nemčiji in delno v Sloveniji: 4 (4,4 %); samo v Sloveniji: 50 (54,9 %).
- Izobrazba: V prvi generaciji prevladujeta osnovna in poklicna šola (36 ali 72 %), samo 4 (8 %) imajo višjo ali visoko izobrazbo. (Žal mi ni uspelo priti v stik z več izseljenci, ki imajo visoko izobrazbo. Možno pa je, dajih je v tem delu Nemčije zelo malo.) Pri drugi generaciji je slika drugačna: visoko izobrazbo bo imelo 30 % anketiranih.
- Zanimivo je to, daje večina prve generacije končala svoje izobraževanje že v Sloveniji; se v Nemčiji niso izpopolnjevali. V Nemčiji jih je izobraževanje nadaljevalo samo 9 oz 18 %.
- _ Učenje nemškega jezika: Ob prihodu je zelo malo izseljencev znalo nemški jezik. 66 % Slovencev se je nemščine naučilo šele v Nemčiji.

5.4.3 Rezultati raziskave

Analiza rezultatov ankete potrjuje teoretična spoznanja iz prvega dela. Med odgovori prve in druge generacije so se pokazale pomembne razlike, prav tako med odgovori skupin z aachenskega in essenskega območja.

5.4.3.1 Jezikovno znanje

Podatke o znanju slovenščine smo dobili s testom, s presojo informatorjev, z vprašanjem, v katerem jeziku se lažje izražajo in o katerih temah se lahko pogovarjajo. Prosili smo jih tudi, naj sestavijo kratko pismo.

1. Informatorje smo testirali s kratkim besedilom, v katerem so morali popraviti napake:

- *Midva sma hodila na ših, otroka pa v kindergarten. Tam sta se hitro naučila nemško.*
- *Letos so bili naši snanci na urlaubu v Istri, pa so se iz morja hitro vrnili.*
- *V nemških časopisih sem bral od slovenskih razmer. Naši ljudje se zelo bojijo pred vojaškim nasiljem.*
- *Pretsetnik Slovenije je sprejel delegacijo, ki je bila do novinarjev napovedana že zjutraj. Pogovarjali so se dve uri, vendar stranki niso hotele sprejeti pogoje.*

Napak je 17, od tega so štiri glasoslovne, tri morfološke, pet skladenjskih, tri leksikalne in dve pravopisne. Vse napake je odkril samo en informator.

Povprečno število odkritih napak glede na območje:

	<i>skupaj</i>	<i>Aachen</i>	<i>Essen</i>
1. generacija	9,3	8,2	10,5
2. generacija	6,2	4,1	10,3

Med rezultatoma obeh generacij je precejšnja razlika. Na območju s slovenskimi ustanovami sta rezultata zelo podobna, na aachenskem območju pa se povprečji precej razlikujeta. Razlika med obema skupinama mladih je zelo opazna. Na večje število odkritih napak pri essenski mladini vplivajo dopolnilni pouk slovenščine, povezanost z dejavnostjo slovenskih duhovnikov ali drugih slovenskih institucij. Slednje so spodbuda tudi za starše, da z večjo rabo slovenščine doma, branjem slovenskega tiska ipd. vplivajo na jezikovno znanje mladine.

Analiza napak:

Dvojezični govorci najhitreje opazijo nemško leksiko, pa čeprav jo mnogi v govoru zelo pogosto rabijo.

Za temje največ oseb odkrilo črki nemške abecede. Napaki so odkrili kljub pogostemu pisanju v nemščini in branju nemških tekstov. Pogovorno obliko *vrnil* je popravila prva generacija, mladi torej ne poznajo distribucije vokalne redukcije glede najezikovne zvrst. Pri besedi *snanci* so imeli več težav mladi; nanje lahko vpliva nemški črkopis (pripornik *s* se v nemščini izgovarja *zveneče*), lahko pa *zvenečnosti* nezvočnika slušno sploh ne prepoznajo. Predvidevamo, da so transkripcijo *pretsetnik* slabše popravljali zaradi poznavanja le govorne oblike besede ali pa zaradi slabše pisne zmožnosti. Napako so lahko spregledali tudi zato, ker pri testu niso bili dovolj zbrani ali pozorni.

Zanimivo je, daje razmeroma veliko mladih v primerjavi s starejšimi popravilo narečno obliko *sma*.¹³

Velike razlike glede na generacijo so pri rabi dvojine (*dve ure, stranki niso hotele*), mladi so napaki redko prepoznali. Vzroki so slabše znanje slovenskega knjižnega jezika, vpliv nemščine in pa pogosto opuščanje dvojine v slovenskem splošnem pogovornem jeziku. Obe skupini sta le redko

¹³ Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana 1947-49, str. 135. Prim. tudi Z. Zorko, *Narečna podoba mariborskega predmestja*, *Jezik in slovstvo* 7-8, 1989/90, 170-178.

prepoznali napačno rabo glagola *iz morja*, čeprav ne gre za interferenco iz nemščine; vzrokje v glasovni podobnosti s predlogom *z*, pri nepoznem branju lahko to hitro spregledamo. Težje pa sta obe generaciji prepoznavali napačno rabo predložnega sklona v kalkiranih zvezah *bral od slovenskih razmer* (ki ima v nemški podstavi *lesen von*) in *bijoji se pred nasiljem* (kije prevod *sich fürchten vor*).

Še manj informatorjev je pri negaciji v zvezi *niso hotele sprejeti pogoje* popravilo napačen sklon predmeta, kar kaže na (ne)znanje knjižnega jezika: gre za mešanje različnih vplivov na ravni pogovornega jezika, v katerem se negacija pogosto opušta, in pa za vpliv nemščine, ki takšne oblike ne pozna. Rabo trpnika, kije v nemščini običajna, v slovenščini pa manj, je popravil samo en anketirani. V tem primeru (*je bila odnowinarjev napovedana*) je njegova raba z vršilcem dejanja v roditelju celo neprimerna. Vendar pa informatorji trpnika prav zaradi pogoste rabe v nemškem jeziku niso videli kot napako.

Slovinci v Nemčiji imajo manj težav z leksiko, več pajih je pri slovenski skladnji. Znanje slovenskega knjižnega jezika je torej že močno načeto, merila za slovnično pravilnost se izgubljajo pod vplivom nemške skladnje. Znanje knjižnega jezika upada, ker imajo informatorji za komunikacijo v slovenščini premalo priložnosti, govornovedenske navade pa niso dovolj utrjene.

2. Lastna ocena znanja: Celotna prva generacija je odgovorila, da slovenščino pasivno in aktivno obvladuje. Pri drugi generaciji je precej drugače. Na območju s slovenskimi ustanovami (Essen) vsi navajajo znanje slovenskega jezika, medtem kojena aachenskem območju popolnoma drugače: samo govorno znanje navaja 48 %, 35 % izseljencev pa slovensko niti ne govori. Samo štirje (17 %) pravijo, da obvladajo slovenščino govorno in pisno. Ocene lastnega jezikovnega znanja se z rezultati testa ujemajo.

3. Na vprašanje, ali se v slovenščini enako izražajo kot v nemščini, so informatorji odgovorili takole:

- a) v nemščini se lažje izražam kot v slovenščini,
- b) v slovenščini se lažje izražam kot v nemščini,
- c) v obeh jezikih se lahko enakovredno izražam,
- č) v slovenščini se sploh ne izražam.

	<i>skupaj</i>	<i>1. gen.</i>	<i>2. gen.</i>	<i>Aachen</i>	<i>Essen</i>
a)	39 (42,8 %)	9 (18 %)	30 (73,2 %)	19 (70,4 %)	11 (78,6%)
b)	15 (16,5 %)	15 (30 %)	—	—	—
c)	32 (35,2 %)	26 (52 %)	6 (14,6 %)	3 (11,1 %)	3 (21,4 %)
č)	5 (5,5%)	—	5 (12,2%)	5 (18,5 %)	—

Več kot polovica prve generacije pravi, da se v obeh jezikih enako izraža. Odgovor mlajše generacije o jezikovnem izražanju je očiten: mladih, ki se lažje izražajo v nemščini, je večina (73 %). To velja tudi za drugo generacijo na essenskem območju. Znanje torej ne zagotavlja lažjega izražanja.

4. Jezikovna kompetenca se pokaže tudi pri obravnavi izbranih tem: v slovenščini se lahko pogovarjajo o "vsakdanjih" temah, npr. o gospodinjskih zadevah, vsakdanjih nakupih, znanjih, otrocih ali pa o temah, ki se nanašajo neposredno na Slovenijo (mladost, slovenska politika, življenje v Sloveniji — naj opozorim, da smo anketirali kmalu po vojni v Sloveniji 1. 1991). Manj pa se (lahko) infoiratorji pogovarjajo o temah, ki se nanašajo na knjige, šport, kulturo in šolanje. Specializacija jezika nastaja pri temah, ki so navezane izključno na nemško družbeno okolje. V rabo slovenščine vpletajo izseljenci pogosto tudi nemške izraze, ker slovenskih ne poznajo, ker raba

nekaterih slovenskih besed ni avtomatizirana (39,6 %) ali ker se tako bolj "natančno izrazijo" (26,4 %).

5. Od znanjaje odvisno tudi branje slovenskega tiska: večja bralnost je seveda na območju s slovenskimi institucijami; te slovensko periodiko tudi širijo. (Slovenskega tiska ne bere 31 ali 34,1 % izseljencev.) Na prvem mestu je verski mesečnik *Naša luč* (73,3 %), ki je namenjen slovenskim izseljencem; sledijo mu *Družina* (31,7 %) (verski tednik, ki izhaja v Sloveniji), *Rodna gruda* in *Naš delavec* (oba po 28,3 %), ki sta prav tako namenjena Slovincem po svetu. Manj pa berejo slovenske dnevne časopise in revije, npr. *Delo* in *Dnevnik* (oba po 8,8 %). Iz odgovorov je mogoče sklepati, da slovenskih strokovnih revij ne berejo, zelo slabo paje tudi z branjem slovenskega leposlovja.

6. Zdomci uporabljajo slovenščino tudi pisno (če imajo pisno kompetenco), največkrat v zasebni korespondenci. Prosili smo jih, naj napišejo kratko pismo prijatelju v Slovenijo. Mladina sejetj nalogi največkrat izognila (Aachen: 70 %, Essen: 50 %). Po pričakovanju je manj slovničnih napak naredila prva generacija, od mladih pa skupina študentov in dijakov z essenskega območja.

5.4.3.2 Raba slovenščine v družini

1. Polovica družin z obeh območij uporablja obajezika. Razlika se pokaže pri rabi zgolj enega jezika: essensko območje ima malo družin, ki bi uporabljale samo nemščino (2 ali 5,4 %), ena tretjina pa se pogovarja samo v slovenščini (11 ali 29,7 %). Na aachenskem območju je jezik pogovora slovenščina samo pri 8 ali 14,8 %, nemščina pa pri 19 ali 20,4 %. Dejavnost slovenskih ustanov vpliva torej tudi na rabo slovenščine doma.

Razloga za takšno govorno vedenje sta zaporedje učenja jezikov in prevlada nemščine v javni sferi. Učenje slovenščine je bilo za večino staršev samoumevno, zato so otroke učili slovensko od rojstva. Vendar pa so jih ob tem učili tudi nemško. Ker so starši obvladovali oba govorna položaja, je to nevtraliziralo rabo slovenskega in nemškega jezika. Tako se je tudi kasneje, ko so se otroci obeh jezikov že naučili in začeli obiskovati šolo, takšno govorno vedenje (raba obeh jezikov) ohranilo. To kaže na pomembnost funkcije družine: starši naredijo v najzgodnejših otrokovih letih jezikovno izbiro, s tem pa vplivajo pri otroku na razmerje med jezikoma. Hkrati paje vpliv nemškega jezika izjavne sfere tako močan, daje nemščina v vsakodnevni komunikaciji za večino anketiranih nekaj običajnega.

2. Če gre za izbiro nemškega partnerja (predvsem pri drugi generaciji), se govornovedenski vzorec, ki ga je razvila prva generacija in ga prenesla na drugo, ne ohranja. V teh družinah zaradi integrativnega procesa — ne glede na dejavnost slovenskih ustanov — prevladuje nemščina.

5.4.3.3 Raba slovenščine v stiku z drugimi Slovenci

Prva generacija se med seboj pogovarja slovensko, v stiku z drugo generacijo uporablja ob slovenščini tudi nemščino. Specializiranost rabe je še močnejša pri drugi generaciji: ta se pogovarja s slovensko govorečim sovrstnikom ali mlajšim od sebe predvsem nemško, s starejšim pa slovensko ali nemško.

	1. gen.	2. gen.	Aachen	Essen
mlajši sogovorec	sl./nem.	nem.	nem.	nem.
sogovorec iste starosti	si.	nem.	nem.	nem.
starejši sogovorec	si.	sl.+sl./nem.	sl./nem.	si.

Govornovedenske navade se torej spreminjajo s stikom generacij. Pri drugi generaciji ima integrativni proces ne glede na jezikovno znanje in dejavnost slovenskih ustanov enake posledice.

5.4.3.4 Raba slovenščine in slovenske ustanove

S primerjavo med obema območjema smo ugotovili, daje na območju s slovenskimi ustanovami jezikovna kompetenca večja, s tem pa tudi raba slovenščine; slovenske ustanove odpirajo pogostejše priložnosti za rabo. Vplivnost ustanov potrjujejo celo izseljenci sami. Na essenskem območju kar 73 % anketiranih meni, da za ohranjanje slovenščine med zdomci poleg staršev najbolj skrbijo slovenski duhovniki in učitelji.

5.4.3.5 Jezikovna lojalnost

Pri prvi generaciji je videti, daje odnos do slovenščine kot materega jezika pozitiven. Slovenščina ima status materinščine tudi pri drugi generaciji (26 ali 63,4 %), vendar pa se od tega kar dve tretjini lažje izražata v nemščini! Za večino je slovenščina jezik kot vsi drugi jeziki, vendar se nekaterim zdi pomembno tudi to, koliko je mogoče slovenščino uporabljati v mednarodni komunikaciji.

Večini Slovencev se zdi govorno in pisno znanje slovenščine pomembno, vendar pa drugi generaciji v Aachnu zadostuje le govorno znanje slovenščine (tako 16 ali 59,3 %).

Večina (60 ali 65,9 %) jih meni, da slovenščine ne pozabljajo. Anketirani bi se v jezikovnem znanju radi izpopolnili (druga generacija: 18 ali 43,9 %), vendar jih je manj med mladimi na aachenskem področju. To kaže, da so za večjo jezikovno lojalnost premalo motivirani.

5.5 Sklep

Iz izsledkov je razvidno, da bo prva generacija uporabljala slovenščino enako kot do sedaj, podobno pa tudi druga v stiku s prvo generacijo. Toda ne glede na dejavnost slovenskih institucij bodo druga in naslednje generacije zaradi integrativnega procesa slovenščino opuščale. Nekaj rezultatov paje tudi spodbudnih. Mladi imajo o slovenščini pozitivno mnenje. Spodbudna je visoka jezikovna kompetenca dijakov in študentov iz essenskega območja.

Menimo, daje slovenščino mogoče ohranjati s širjenjem delovanja slovenskih ustanov, predvsem dopolnilnega pouka in dejavnosti izseljenskih duhovnikov. Tujejezično okolje močno pritiska na posameznega dvojezičnega govornika, zato je za ohranjanje slovenščine oblikovanje slovenskih govornih položajev nujno. Ohranjanje slovenščine med Slovenci v Nemčiji paje odvisno tudi od aktualnih dogodkov v Sloveniji in njenega mednarodnega položaja.

Ob analizah posameznih anket se je še pokazalo, daje pri vsakem izseljencu stik jezikov izviren, neponovljiv: pri vsakem se kaže nekoliko drugače. K temu prispeva tudi to, da je njegova dvojezičnost kljub stikom z drugimi Slovenci izolirana.

Verjetno bi anketa, opravljena v kakem drugem okolju, prinesla nekoliko drugačna dognanja, čeprav menim, da lahko stanje v analizirani sociolingvistični skupini z določenim tveganjem posplošimo tudi na druga območja po Evropi. Vzorec pa gotovo ne velja za razmere po drugih celinah, saj je tam značaj izseljenskih skupnosti popolnoma drugačen. Naj za zgled navedem, da so se nekateri izseljenci tja naselili strnjeno, kot skupina, se pravi, da njihova dvojezičnost ni izolirana tako kot pri izseljencih v Evropi.

OSNOVNA LITERATURA

- Ishman**, A. Joshua, 1978, *Sociologija jezika*, Sarajevo.
- Kaučič-Baša**, Majda, 1991, *Slovenščina kot jezik soseske v Trstu*, Magistrska naloga, Ljubljana — Trst
- Pogorelec**, Breda, 1984, *K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje*. Naši razgledi, 31. 12. str. 707.
- Pogorelec**, Breda, 1990, *Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji*. Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori deli Alpe Adria, 179-193.
- Sedmak**, Emidij in Danilo **Susič**, 1983, *Tiha asimilacija*. Trst.
- Zbornik Slovenščina v javnosti**, 1983, Posvetovanje o slovenskem jeziku: Portorož, 14.-15. maja 1979, Ljubljana.
- Toporišič**, Jože, 1984, *Slovenska slovnica*, Ljubljana.
- Weinreich**, Uriel, 1977, *Sprachen in Kontakt*, Miinchen.

Ursula Krevs

UDK 808.63:325.252(430:=863)

SUMMARY

SPEECH BEHAVIOUR WITH THE SLOVENES IN GERMANY

The article deals with the problems of languages in contact with the Slovenes outside their autochthonous settlement. The study is based on the fact that an emigrant is bilingual. That is why the theoretical part of the research puts to the fore the theory of a linguistic contact with the changes that are the result of the changed speech and behaviour customs. The author describes the general framework of the emigrant's bilingualism and the areas of usage for L1 and L2 with the Slovenes living in Germany.

In the empirical part of the study the results of the questionnaire that the author carried out among the

Slovenes in part of Western Westfalia in September 1991 are presented. She analysed the results with regard to the fact whether or not the informants belong to the first or the second generation and whether they live in the area with Slovene institutions are to be found. The analysis of the data revealed the linguistic knowledge, the usage of Slovene in the family and in contact with other Slovenes, the influence of Slovene institutions on the knowledge of Slovene, and the linguistic loyalty with the Slovene emigrants in this part of Germany.